

РОЗВИТОК ГОСПРОЗРАХУНКОВИХ ВІДНОСИН У НАУКОВІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ

КОРОЛЬОВА Т.С.

Перехід до ринкових відносин, перетворення наукової продукції у предмет купівлі-продажу потребує нового осмислення теоретичних підходів і практичних рішень усієї системи взаємозв'язку та взаємозалежності науки з іншими сферами суспільної діяльності.

В умовах планового господарювання, з його жорстокою регламентацією, з волюнтариськими підходами в управлінні економікою та наукою, не могли врахуватися об'єктивні фактори, які визначають ефективність наукових досліджень, результатом чого стали: екстенсивний шлях розвитку науки, слабкий вплив наукових організацій на підвищення технічного рівня виробництва, відсутність заохочення наукових колективів в результатах своєї діяльності, адміністративні, директивні методи управління замість економічних важелів і таке інше. І, як слідство, науково-технічне відставання від розвинутих країн Заходу, яке в останні роки здобуло стійку тенденцію до зростання.

Для розуміння всієї пагубності такого положення та не повторення його у майбутньому (а це не виключається в умовах економічної та політичної нестабільності в країні), корисно зробити історичний екскурс щоб переконатись в неперспективності використання командно-адміністративних методів в управлінні наукою. Навіть в умовах планової економіки ці методи приходили у суперечність з органічною суттю науки, як специфічною діяльністю людини, відкіля неодноразові спроби, які проводились в колишньому СРСР, з метою впровадження економічних важелів управління наукою.

Цей процес почався у 30-х роках, коли кількість наукових організацій в країні перевищило 200, і було по суті створено галузевий сектор науки, орієнтований на потреби виробництва. Наука в країні почала свій шлях від, пізнавальної з традиціями академізму, якою вона була до цього часу, до продуктивної сили суспільства. Цей шлях був тяжким та стрибкообразними.

На першому етапі відношень між науковими організаціями та господарськими органами предметом договору було завдання зверху, яке не підлягало обговоренню та корегуванню, а контроль за його виконанням здійснювався по виконанню плану використання коштів. Таке положення виключало можливість оцінки якості наукової роботи, її результативності, технічної цінності та новизни. І, саме головне, позбавило науку органічно належної їй самостійності. Наука стала планованою і перетворилась в

один із «гвинтиків» в організовано керованій машині. По суті було створено порядок, при якому одній стороні наказано заключити, а другій - виконати договір на передбачену суму коштів. Такий порядок повністю відповідав командно-адміністративній системі і, не зважаючи на неодноразові спроби його зміни, проіснував фактично до розпаду самої системи.

Нова спроба введення економічних важелів як елементу госпрозрахунку в управлінні наукою була зроблена у 1936 році, коли вийшов наказ Наркомату тяжкої промисловості «Про поліпшення науково-дослідної роботи у тяжкій промисловості», яким визначався новий порядок фінансування науково-дослідних робіт у галузі. Тепер за рахунок бюджету фінансувались тільки теоретичні, перспективні та міжгалузеві дослідження. Роботи галузевого значення фінансувались відповідними гл'авками за рахунок власних коштів, а всі інші по господарським договорам. Але такий порядок проіснував недовго. Міністерства та окремі організації робили все, щоб увійти у тематику, яка фінансується за рахунок бюджету, і вже у 1940 році практично відбулось повернення до бюджетного фінансування НДР.

На початку 60-х років в країні склались нові економічні умови. Відбувалась реконструкція промисловості, з'явилися нові наукоємні галузі, що потребують постійного технічного та технологічного оновлення виробництва. З цим співпала реорганізація управління промисловістю - замість галузевих міністерств було утворено територіальні раднаргоспи. Це неминуче потягло за собою і реорганізацію в науковій сфері, тому що перед наукою були поставлені завдання забезпечення науково-технічного прогресу. Наука знову переводилась на госпрозрахунок. Тепер у договірні відносини вступали самостійні партнери. Це повинно було замінити адміністративні методи управління наукою економічними важелями та забезпечити, з одного боку, прискорення науково-технічного прогресу і, з другого, матеріальну зацікавленість наукового сектору в ефективності досліджень. Однак, об'єктом договору та предметом оплати, як і раніше, залишався процес розробки, а не технічний підсумок і тим більш не кінцевий результат, одержаний при впровадженні наукових розробок у виробництво. Запропонована госпрозрахункова форма не мала госпрозрахункового змісту і тому не привела ні до прискорення робіт, ні до економії коштів, ні до стимулювання наукових співробітників. Спроба скорегувати внутрішній зміст госпрозрахунку була зроблена у 1967 році, коли директивними органами було дозволено створювати прибуток у розмірі 75 відсотків від різниці між доходами та витратами. А, так як підрахувати витрати по науковим роботам, кожна із яких індивідуальна, може тільки виконавець, це призвело до штучного завищення кошторисів.

Це зразу стало очевидним, і значна частина утвореного таким чином прибутку була вилучена Мінфіном у бюджет.

Найбільш радикальними заходами щодо перебудови в управлінні наукою були зроблені у 80-роках постановою ЦК КПРС та РМ СРСР «Про перехід наукових організацій на повний господарський розрахунок та самофінансування», якою декларувались слідуєчі принципи: на управління і організацію науки розповсюджувався Закон про держпідприємства та Закон про кооперацію і, таким чином, признавались принципи самоорганізації наукової сфери; Закон про власність закріплював право інтелектуальної власності. Наука включалась у систему товарно-грошових відносин у формі науково-технічних знань.

В цей час стало очевидним, що науково-технічне відставання від розвинутих країн має стійку тенденцію до зростання, а значний науковий потенціал, накопичений в країні, не дає віддачі. Як і раніше, замість адміністративних методів впроваджувались економічні. Вперше офіційно було заявлено, що науково-технічна продукція стає товаром, при цьому до неї відносяться як закінчені роботи, так і ті, що знаходяться у стадії розробки. З цього слідувало, що предметом договору є процес розробки, оплачений по ходу робіт без відносно до кінцевого результату. Це вихолощувало саму суть товару наукової продукції, перетворюючи його у декларацію. А оскільки наукова продукція де-факто являється товаром, бракує об'єктивної бази для встановлення ціни. Запропонований постановою порядок ціноутворення привів до вакханалії в цінах і ще більше скоротив залежність між оплатою робіт замовником та кінцевим результатом наукових досліджень. Адже, ціна на продукцію встановлювалась науковою організацією і погоджувалась з замовником до початку робіт, коли ще неможливо визначити якість робіт та обчислити економічну ефективність.

Розмір статті не дозволяє детально зупинитись на всіх причинах низької ефективності проведених реорганізацій в науковій сфері, але дозволяє зробити висновок, що всі спроби суттєво підвищити народногосподарську ефективність науки наткнулись на жорстку систему державного планування, фінансування та управління.

Справа в тому, що в соціалістичній системі господарювання наукова діяльність подавалась як вся інша виробнича діяльність, яка підлягає плануванню та регулюванню. Ціна наукової продукції визначалась виходячи з витрат на проведення наукових досліджень (в тому числі і безуспішних) та прибутку в попередньо визначених розмірах.

Однак наука являє собою специфічний вид діяльності людини, а її результат – особистий вид продукту. Ціна цього продукту не може бути визначена на базі вартості наукової продукції по ряду обставин. По-перше, науковий продукт не має аналогів, його

вартість завжди індивідуальна і не перетворюється в суспільну вартість. По-друге, при продажу споживча вартість продукту наукової роботи не відчуждається, а при вживанні не зникає. По-третє, очікуваний економічний ефект присутній в вартості наукової продукції тільки потенційно, так як прибуток від впровадження досягнень науки ще не створено.

Тому початковим пунктом для визначення ціни наукової продукції є його спроможність приносити доход, його споживча вартість, тобто притаманна в науці пізнавальна, технічна, виробнича корисність, а в економічному відношенні – її спроможність до приросту продукту. Але ці якості не підлягають, як правило, попередній оцінці, тобто при виборі теми дослідження ми не знаємо точно який буде кінцевий результат. Існуюче положення між тим вимагало приймати рішення та витратити кошти задовго до одержання реальних результатів. Аналіз результату випереджував дослідження, а не слідував за ним.

При соціалізмі категорія «наукова продукція» по суті підмінялась категорією «наукові послуги», коли дослідження замовляються та фінансуються зовні, а одержаний продукт стає власністю замовника.

Розуміння цього положення та врахування досвіду попередніх років має принципове значення при створенні нових умов для проведення наукових досліджень в країні. Головна умова – це зацікавленість наукових колективів у високих результатах діяльності. Насамперед наукові організації повинні бути дійсно самостійними, тобто мати достатньо обігових коштів, необхідних для проведення самостійних досліджень. Наукова продукція повинна стати дійсно товаром, який представляє собою закінчений науково-технічний результат, а на ринку наукової продукції повинна з'явитись конкуренція. Це безумовно потребує значних первинних інвестицій. Якщо ці проблеми не будуть вирішені у нас в найближчий час, ми ризикуємо залишитися на багато десятиліть відкинутими на позиції слабо розвинутих країн. Щоб цього не сталося необхідно не тільки багаторазове підвищення державної підтримки, але і створення умов для привабливості та вигідності інвестицій в науку з боку комерційних структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейбович Н. Проблемы перевода научно-исследовательской части ВУЗа на полный хозрасчет / Н. Лейбович // Экономика Украины. – 1989. – № 6. – С. 83-85.
2. Комков, Н., Тодосийчук, А. Формирование рынка научно-технической продукции / Н. Комков, А. Тодосийчук // Экономические науки. – 1990. – № 5. – С. 30-36.

3. Подгорный, А. З. , Янковой, А. Г. Комплексное прогнозирование показателей естественного движения населения [Текст] / А. З. Подгорный, А. Г. Янковой // Демографічні дослідження. – К. : Наукова думка. – 1993. - № 13.

4. Корольова, Т. С. Сучасні проблеми удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування вищої школи [Текст] / Т. С. Корольова // Ринкові важелі та стимули розвитку господарчих систем. – Одеса : ІРЕНТ. – 1997. – С. 131-137.

5. Корольова, Т. С. Деякі питання щодо визначення вартості підготовки спеціаліста з вищою освітою [Текст] / Т. С. Корольова // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса : АТЗТ ІРЕНТТ. – 1997. – Вип. 1. – С. 9-13.

6. Корольова, Т. С. До питання про розвиток науки у вищих навчальних закладах в сучасних умовах [Текст] / Т. С. Корольова // Ринкові важелі та стимули розвитку господарчих систем. – Одеса : ОДЕУ. – 1997. – Вип. 1. – С. 9-10.

7. Королева, Т. С. К вопросу о поддержке высшей школы в современных условиях [Текст] / Т. С. Королева // Додаток до Вісника соціально-економічних досліджень : Сучасні інформаційні системи та методи управління підприємствами. – Одеса : ОКФА. – 1997. – Вип. 1. – С. 73-77.

8. Мосалев, В. Е. Социально-экономические факторы интенсификации науки / В. Е. Мосалев. – Л.: ЛГУ., 1987. – 118 с.

9. Печенкин, А. А. Закономерности развития науки / А. А. Печенкин // Вестник Московского университета. – серия 7. – М. – 1996. – №3.